

NUŽEMINTŪJŲ GENERACIJA

EGZILIO PASAULĖJAUTOS ESKIZAI

...nėra nieko baisesnio žmogaus gyvenime, kaip neturėti žemės, kurią visais atžvilgiais galėtum pavadinti sava.

Algimantas Mackus (1960 m.)

On the one hand, a desperate recognition of moral and intellectual exhaustion; on the other, the exhilaration of an adventure over depths in which he might find reflected the true image of his identity.

Harold Rosenberg.

The Tradition of the New. – 1959. – P. 31.

Kertiniai klausimai apie dvidešimtojo amžiaus antrosios pusės žmogų:

– Kaip iš tikrųjų jis gyvena ir iš kur jis ima jėgų gyventi?

(Gali būt, kad formulacija ne visai tiksli, ir reikėtų klausti:

– Kur žmogus jaučiasi istorijos niekinamas ir kaip jis kovoja prieš savęs išniekinimą?)

Toji sąžinės ir skausmo poezija, parašyta egzilyje subrendusių lietuvių rašytojų, apie kurią šiame paskaitų rinkinyje kalbama, savo reikšmingumą žmogui įgyja tuo, kad yra nuolatinis šių klausimų sprendimas. Kasdienis, intensyvus ir, kaip buvo anksčiau Antano Škėmos, pirmojo iš nužemintųjų, mirties minėjime sakyta, – „be baimės ir be patoso, ir be devyngubų tuštybės kaukių“ (Antano Škėmos žmogus // *Naujienos.*–1962.– Saus. 27).

1. ŽEMES PRARADIMAS

Poetų karta, dar laikyta jauniausiąją Vokietijos stovyklinėje gadynėje, savajam eilių rinkiniui buvo paėmusi būdingą „Žemės“ vardą. Šiuo pasirinkimu ji liudijo natūralų lietuvišką įsišaknijimą, palikusį iš atminties ir pasąmonės jau nebeištrinsimuose vaikystės išgyvenimuose. Per gimimo žemę šiai generacijai kalbėjo prigimtiniai gyvybės šaltiniai, pati gamta, iš kurios žmogus ateina, kurios jis maitinamas ir kurion turės sugrįžti.

Kaziui Bradūnui dar net buvo įmanoma prigimtinė harmonija:

Prie gruoblėto qžuolo rymoja

Girių dievas veidu mediniu,

Samanotos Girių Dievo kojosis

Plaunamos šventųjų vandenų.

*O šaltini miško stebuklingas,
Į tave rankas pavargusias tiesiu.
Ir jėga pavasario audringa
Plaukia nesuvaldomu tamsiu*

*Labirintu atgaivinto kraujo,
Plaukia liūtīm, karšta, laukine...
O, jaučiu... tai žemė atnašauja
Girių Dievo garbei ir mane.
(Žemė. – P. 113)*

Iš nepertraukiamo intymaus ryšio su žeme, žmogaus ir prigimties tarpininke, ir kyla anos žemininkų generacijos kūrybinės jėgos. Savos žemės praradimas jai reiškė kūrybinių šaltinių netekimą. Tikėdamasi tų šaltinių gaivumą bent iš tolumos vėl pajusti, ji vis kartkartėmis sugrįžta į „prarasto rojus atsiminimus“ (*Nagys H.* Trečioji metinė Santaros knyga. – P. 9–21). O Kazys Bradūnas, beieškodamas žemės jėgos šaltinių, skverbiasi iki pačių jos gelmių ir savo „šventąją versmę“ atranda išgyvendamas prieškrikščionišką dievybės ir gamtos vienumą. Ir jis džiaugiasi, jausdamas, kad žmogui intymi gamta jį aukoja geros antgamtės garbei.

Kalbu čia apie Bradūną ne dėl to, kad laikyčiau jį išsėmusiu reikšmingiausias žemininkų temas, bet greičiau todėl, kad jis savyje sukaupia tas žemininkų žymes, nuo kurių jaunesnioji poetų karta ryškiausiai atsiskyrė.

Prisiminkime Bradūno žemdirbių stabą, – ir kontrastui atsiverskime trečiojo *Metmenų* numerio pirmąsias eilutes:

*Vitraže angelas rėkia stiklinės moteries.
Ne dabarčiai, angele, stiklinės moterys,
ne dabarčiai ilgesys.
Įšalęs džiaugsmas, angele,
gyvų ir mirusiųjų neapykanta,
kastruotas džiaugsmas, angele,
išdilusi kalba (P. 3).*

Anksčiau Bradūnas, o čia Algimantas Mackus naudojami krikščioniškąja simbolika. Bet Bradūnui pro šią simboliką kalbėjo dar prieškrikščioniškas žmogaus ir dievybės vienumos ir tarpusavės priklausomybės pajutimas. Egzistencija Bradūnui buvo tobulai suderinta, nes iš prigimtinių jos šaknų, iš žemės gelmių plaukė ir pulsavo, ir visa persunkė natūrali, gera gyvybė.

Bet pokrikščioniškos eros žmogui angelas, pakibęs vitraže, ir moteris taip pat tėra stiklinė. Jie nebėra gimę iš organiškųjų prigimties pulsų, bet civilizuoto žmogaus išrasti. Ir jie beviltiškai šaukiasi vienas kito, nes džiaugsmas, kuris galimas gamtoje, civilizacijos struktūroje įšalęs, spontaniškais jausmais nebeišreiškiamas: „ne dabarčiai ilgesys“.

Natūralu, kad šioje kartoje, kuri brendo jau nutrūkus tiesioginiam ryšiui su gimimo kraštu, nebėra, kaip dar buvo Nykai-Niliūnui, į žemę įleistų gyslų, kuriomis galėtų plaukti gyvybės sultys. Tokių šaknų galima tikrai ilgėtis – arba, šaltai sau jų neturėjimą konstatavus, atlikti išliekančiąją žmogaus pareigą: kurti egzistencijos ir išsakymo formas bežemių generacijai. Šiandieniam žmogui apskritai.

Liūnė Sutema kalba šios kartos balsu:

*Dabar aš kaltinu žemę, kam ji tokia silpna,
kam išaugino miestus, kurie užtvėrė
plieniniais virbais paukščių taką skliaute,
kam išaugino žmones, pragyvenančius ją,
o negali išauginti krūmo,
uždraustom uogom, kerojusio bažnytkaimio
sode –
(Nebėra nieko svetimo. – P. 43).*

Egzilis – subrendimas žmogiškajai denatūralizuotos egzistencijos realybei – iš esmės pakeitė jos santykį su žeme ir su prigimtim:

*ana moteris,
ieškanti žemės purios savo pėdom,
šaukianti žemę motinos vardu,
ir skausmo aštrumu išraižius
akmenyje vardus, neviltim sužeidusi veidus
mylinčius ir giedrius,–
tai ne aš –
[...]
ji tiktai panaši į mane (P. 54).*

Tai ir yra pirmoji, aiškiausiai matoma šios kartos charakteristika. Ji yra nužemintųjų generacija: karta, praradusi žemę, praradusi naivų bradūnišką tikėjimą prigimties harmonija ir stiprybe, karta, kuri meluotų, jei kalbėtų apie savo priklausomybę tam, kas žmogui duota. „Aš niekada nemylėjau žemės“, – sako Algimantas Mackus knygoje *Jo yra žemė*.

Žemė – kartu ir priklausomybės prigimčiai, ir istorinių namų simbolis. Bet nužemintųjų generacija yra savo vaikystėje pergyvenusi praradimo siaubą:

*Vieną vaikystės vasarą
diena tvinko tiršta pilkuma,
[...]
kai išbėgę žaist neberadom
savo mažo pasaulio...
[...]
Nemokėjom išsaugoti jo.
Ir basos kojos
pirmą kartą nejautė žemės,
lyg liūtis išplauti, rausvi daigai.
(Bevardė šalis. – P. 11)*

Namai, kuriuos galima prarasti, tėra kiekvienu akimirksniu sudužti pajėgianti iliuzija. Jiems jau nebegalima, ramiai ir nedvejojant, priklausyti, kaip augalui, suleidusiam šaknis į juodžemį.

Liūnė Sutema dar Vokietijoje, pabėgėlių stovyklose, kai vyresnioji karta maitinosi kasdieniu grįžimo į paliktuosius namus ilgesiu, buvo apčiuopusi pagrindinę savosios generacijos sąmoningumo įžvalgą:

*Niekados mes neturėjome namų
tai graži legenda sukurta
begaliniu ilgesiu liepsnojančių žmonių
mes neturime ir neturėjome namų.
(Iš autorės archyvo)*

Ir kas gali kaltinti, jei poetas nesemia stiprybės iš to, ko jis niekad neturėjo?

Tai štai ir priežastis, kodėl šios kartos poezijoje nepulsuoja natūrali, žemiška gyvybė.

Bet kodėl toksai, atrodo, paradoksalus Algimanto Mackaus knygos pavadinimas – *Jo yra žemė?* Nejaug vien todėl, kad prisiminta neturint, kas žmogui reikia turėti: „Žemės, kurią visais atžvilgiais galėtum pavadinti sava“ (*Metmenys*. – Nr. 2. – P. 17).

Skaitant *Jo yra žemė*, paaiškėja, kad čia kalbama apie nuosavybę, kuri lieka, praradus ryšį ne tik su gimimo žeme, su istoriniais namais, bet ir su pačia gamta. Toji nuosavybe yra konkretus žmogiškumas, toks, koks jis šiandieniniame pasaulyje ir mūsų šalyje kasdienybėje. Vienintelė tikrovė – žmogus.

*Išbraižykite savo delne
ir dylančios atminties vaizde
naują žemėlapi, be žalumos,
žmogaus veido pavidale.
(Bevardė šalis. – P. 33)*

Atplėštas nuo žemės, žmogus juo labiau pririštas prie savęs, nes tik jis pats tėra likęs savo vienintele nuosavybe. Jis negali nuo savęs pabėgti. Savyje – nebūtinai nuo kitų izoliuotame – jis turi atrasti viską, iš savęs viską sukurti, ko žmogui reikia.

Žmogus yra nužemintas – atplėštas nuo žemės ir nuo prigimties. Tai šiandieninėje civilizacijoje beveik universalus išgyvenimas. Egzilis jį tik paryškina. Egzilis – žmogaus istorijoje, o ypač industrinės epochos žmogaus likimo simbolis. Todėl egzilio reikšmę nusakanti poezija tampa svarbi visiems.

2. ISTORIJS TRIUŠKINAMIEJI

Sąmoningasis nužemintųjų generacijos santykis su istorija prasideda žeidžiančiu istorijos neteisingumo pajutimu. Istorija neteisingiausia tiems, kuriems ji atėmė galimybę realizuoti savo jėgas. Šiuo likimu nužemintųjų generacija dalijasi su visų laikų egzilais ir visų rasių skriaudžiamaisiais, su neprivilegiuotu žmogum apskritai. Nužemintieji save pirmiausia definuoja tuo, ką pajunta savyje nykstant.

*Noriu pirkti skliauto rėžį.
Tuščią, prieblandoje, tarp dviejų
bokštų gotikos kantrios, –
kad galėčiau išauginti daigus javų,
kurie tvinksi mano gyslose
jau trylika pavasarių,*

*ir negali prasilaužt –
ir neranda vietos žemės gelmėje.*

*Noriu pirkti skliauto rėžį,
kad galėčiau pamatyt,
koks derlius nyksta manyje.
(Nebėra. – P. 21)*

Egzilų likimas – pajusti užslopintąjį kūrybinio pajėgumo balastą:

*užtroškę vaikai
sapnuodami skęsta
gėluos šulinius.*

(Algimantas Mackus. Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai. – P. 32)

Žmogaus potencijos nuslopinimo priežastis – benamiškumo prievarta. Jai išsakyti – egzilų skundas:

*Nėra gimtosios žemės!
Nėra kad tykiai plauktų Nemunėlis
ir aviža prašytų būti dailiai pasėta (P. 72).*

*Mano pirmajam name
gyvena žmogus įstrižom akim
užguito žvėries veide,
užplakęs mano pirmąjį pranašą
kanapine virve – ...
(Nebėra. – P. 28)*

*nesibaigiantis kartos prakeikimas –
be atvangos, be poilsio iš niekur į niekur.
(Generacija. – P. 18)*

Istorija niekina žmogų ne tada, kai jį verčia kentėti, bet tada, kai jos liepsnos tapyba – skausmas – lieka beprasmis. Bet gal egzilų skausmui skirtas kuris reikšmingesnis postas prasminga pripažintoje visatos rikiuotėje?

*Už kieno nuodėmės
protėvių mirštanti kalba? (P. 13)*

Gal kartos prakeikimas – tai jos žmogiškąsias pareigas primenanti bausmė už pabėgimą nuo nelaimės ištiktos tautos, atsisakant dalytis jos skausmingu likimu? Gal generacija nužeminta (ne tik žemę praradusi, bet ir istorijos moraliai niekinama) todėl, kad bandė (ir savo užsimiršimu tebebando) išvengti pavergtųjų kentėjimo?

Sunaikinto šimtmečio

*baltųjų alyvų aliejum
tegul bus palydėtos
šiaurę išdavusios gentys (P. 38).*

Bet ar vien šiaurę savo užsimiršimu išduodame? Prisimena Jono Meko:

...aš negaliu įsivaizduoti, kokios jėgos ir kokios koncentracijos stovyklos išvalytų ir išbudintų lietuvius, kuriuos aš matau Amerikoje. Jie yra kaip žydai: nei žydai, nei lietuviai emigrantai nepasimokė iš savo skausmo. Nei tremtis, nei koncentracijos stovyklos nepraturtino ir neprabudino, ir nesukėlė jų jautresnių, tragiškesnių žmogiškųjų jausmų. Šitie pergyvenimai ir šitie, sakyčiau, paties Dievo siųsti bandymai jų buvo praeiti užmerktom akim ir užmerktom emocijom... Niekas nesukėlė juose jokių abejonių savo beatodairiu, užbalzamuotu teisingumu, jokio abejojimo savo išdidumu. Ir tai todėl, aš tikiu, jie ir šita juokinga tremtinio mirtimi yra baudžiami (Metmenys. – Nr. 2. – P. 26).

Kad ir ką būtų išdavusi išeivija, egzilyje pabudusieji yra išmokę skausmo universalumą. Nuo istorijos pabėgusieji tesisieloja dėl jiems patiems padarytų skriaudų, o sąmoninguosius egzilus jų patirtoji skriauda yra įjautrinusi visuotiniam egzistencijos neharmoningumui ir iš šio pajutimo kylančiai moralinei pareigai. Į žmogų triuškinančią istoriją tegalima atsakyti visų triuškinamųjų solidarumu.

*Sugrįžo visi ištremtieji,
visi uždarytieji getose,
visi kareiviai dingę be žinios –
nuo jų žodžių krušos
įskilo mano langai, pro kuriuos
žiūrėdavau į juos
minėjimų iškilmingom dienom –
ir trupa mano kasdienis džiaugsmas.
(Bevardė šalis.– P. 44)*

Liūnė Sutema žino, kad žodį turinčiųjų pareiga – kalbėti prieš žmogui kertamą skriaudą:

*Nusikalstu tylą,
kai grubi, plačiadelnė ranka
žmonių veidus skirsto į formą ir spalvą,
Lyg vaisius krautuvėj,
ir atžymi juos kaina
[...]
Tada manoji tylą,
amaro pradžia (P. 59).*

Algimantas Mackus tarp istorijos triuškinamųjų mato kiekvieną kankinamą žmogų.

*Raudoki Jureko likimą,
Vilniaus sinagogų kantoriau,
raudoki žalią Jureko karstą,
kraujo iliuminacijoje,*

*moliuskų eisenoj
į žiaurios istorijos aplanką.
(Generacija. – P. 66)*

Žydas berniukas, nušautas Vilniaus gete, – šiandienės istorijos neteisingumo simbolis. Nužemintųjų generacijos sąžinė – įsipareigojimas jo neužmiršti.

*Tegul palieka jo iširpusiose akyse
falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas (P. 69).*

Jonas Mekas vaizduojasi galutinį istorijoje žmogaus nužeminimą, kai antrą paskutinės valandos sekundę, dangumi pralėkus antrajai misilei, ir kalviui Žaldokui, nekaltam ir nieko nesuprantančiam, žiūrint į praskilusį dangų, neišaiškinamas balsas pradės kalbėti:

*Jeigu tu buvai geras – tavo gerumas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją;
jeigu buvai tu šventas – tavo šventumas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją;
jeigu buvai komunistas – tavo komunizmas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją;
jeigu buvai kapitalistas – tavo kapitalizmas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją...*

Istorija – žmogui svetimas, neribotos galios mechanizmas, kuris paneigia ir sunaikina kiekvieną impulsą, priešingą nežinomai jo judėjimo kryptčiai. Istorija – ištinis pasityčiojimas iš žmogaus ir visų jo tiesų subjektyvumo.

*Kas yra laikui
tavo teisingumas –
kas yra tavo klaidingumas
ar tavo tikrumas
prieš istorijos teisingumą?*

*Dvyliktą valandą bomba sprogs.
(Metmenys. – Nr. 1. – P. 90–91)*

Pro šį tragišką istorijos finalą pasirodo galutinis žmogaus nužeminimas, kurį jau galima pavadinti metafiziniu pasityčiojimu. Ne tik tai istorija, kol ji tęsiasi, niekina žmogų ir jo pastangas, bet ir nežinomybė, kuri slepiasi už istorijos ir vieną valandą ją drastiškai užbaigs, šiuo atominiame amžiuje kasdien gresiančiu finalu galutinai patvirtins tai, ką istorinis patyrimas preliminariai liudija, – žmogaus nužeminimą.

O net jeigu ir būtų istorijon įmontuotas išganymas – „istorijos tikslas“, – ar jo sulaukęs žmogus nepasijustų, kaip išlaisvintas koncentracijos stovyklos kalinys Jono Meko *Europoj, 1945*, – galutinai išsisėmęs:

Tačiau dabar visa tai buvo prieš jį: jis buvo staiga vėl vienas iš tų kelių, kurie išlaukė: kurie staiga vėl stovėjo prieš gyvenimą – ir tada jis staiga turėjo užlaužti savo rankas ir šaukti, kaip niekas gyvas nėra šaukęs, tik dabar realizuodamas viską: kad viskas bėra tik inercija, kad viskas yra prarasta, kad jo muskulai yra mirę, kad jo lytis yra mirusi, jo atmintis, jo jausmai, jo tikėjimas žmogumi ir jo tikėjimas Dievu – kad jo noras gyventi yra miręs – viskas mirę, užmušta, kad šita krūva griuvusių yra jau daugiau ne žmogus... (Metmenys.– Nr. 1.–P. 4).

Jei istorija turėtų tikslą, tai tik jo siekimas būtų prasmingas. Jį pasiekęs žmogus pasijustų praradęs tai, kuo gyveno: savąjį siekimą.

Istorijos tuštybę, žmogui jos dalijamo skausmo neprasmingumą pagaliau aiškiai suvokia ir Algimantas Mackus:

*Prieš lemtą skausmingumo išsipildymą
tegu skambina Dovydas arfa
beprasmiškam vandens atsimušimui
į liekanas iš vietos išmestų daiktų.
(Generacija. – P. 67)*

Nėra jokių žmogui prasmingų reveliacijų istorijos slinkyje. Nei jos dėsniai, nei atsitiktinumai nepasako, kodėl žmogus kenčia, kuo jis gyvena ir kokie jo tikslai.

Istorijos neprasmingumams pro juos dengiančias ideologines iliuzijas pražvelgti reikia būti jos kuo tobuliau nužemintam. Istorija ypač tobulai triuškina mažuosius. Bet ir istorijos mažieji gali įgyti nesutriuškinamą žmogišką reikšmę, kai jie radikaliai, nebijodami apnuoginti savo silpnybės ir savo sentimentų, konfrontuoja su savo likimu ir, su juo besigrumdami, subręsta.

3. PIRMOJI VIZIJA

I

„Mes gimėme vieni...“ (*Jo yra žemė.* – P. 54) – šio įprastinio gamtos reiškinių simbolinis pabrėžimas pačioje eilėraščio pradžioje išryškina pirminį Algimanto Mackaus pajutimą, jog žmogiškasis ryšys nėra žmogui duotas. Žmogus gimsta ne primityviose giminystės struktūrose, ne gentyje, jį apsupančioje saugiu ir šiltu priklausomybės jausmu. Žmogus gimsta tepriklausydamas sau. Prigimtis žmogui tiek teduoda. Žmogiškuosius ryšius jis turi pats, iš nieko, iš savo vienišumo vidaus susikurti.

Mes einame į tyrlaukius...

[...]

Mes einam atsinešti sau galėjimą gyventi.

(Algimantas Pagėgis. Elegijos. – P. 32)

Bet kas esame mes? Kokia slaptoji mūsų buvimo žmonėmis vizija?

*Tavo laisvieji vergai – Tavo laivų irkluotojai
stambiom, raumeningom rankom
į jūros gilumą leidžia inkarą
giedodami, kad Tu esi jūros gilumas
ir kad metamas inkaras yra ne metalas,
bet jų širdys, jų kūnai ir sielos.*

[...]

*Ant savo nuogų, raumeningų pečių
jie neša didelį krovinį.
(Jo yra žemė. – P. 44)*

Vyrai giedodami atneša ir „numeta krovinį“ – ir giedodami vėl išeina. Žvejų moterims, kurioms jie atneša „duoną ir pilnas žuvų statines“, jie lieka svetimi tuo atokumu, kuriuo davėjas atitolsta nuo apdovanotųjų. Dovanos didumas atskiria davėją nuo tų, kurie, jo pamaitinti, „žaidžia kriauklėmis“.

Tai – Algimanto Mackaus jaunystėje įsivaizduotas kūrėjo santykis su visuomene, savotiška Arnoldo Toynbee (Arnoldo Toinbio) „pasitraukimo ir grįžimo“ variacija. Tačiau pasitraukimas čia nėra romantiškas vienišumas kalnų viršūnėse. Net ir pasitraukimas socialus: jis yra vienuoliškai prisiekusiųjų kūrėjų brolija. Jie „giedodami“ – su savo dovanom – ateina ir „giedodami“ – vis dar jas dalydami – vėl išeina.

Bet kūrėjas daugiau ar mažiau yra juk kiekvienas. Kūrėjas tėra žmogaus suintensyvinimas, žmogiškumo esmės kristalizavimasis nuogesnio savimi buvimo momentais. Už kūrėjo simbolio slypi žmogus apskritai. Ir reikšmingas nuoširdus žmogiškas ryšys, kurio ilgisi Algimantas Mackus, teegzistuoja davime; jis, Alberto Camus (Albero Kamiu) žodžiais, „didelė draugystė žmonių, kovojančių su likimu“.

II

Bet ne permanentinis davimo triumfas laukia tų, kurie žmonijai neša dovaną:

*Mes likome vieni, kaip sutrūniję bokštai
ties baigiančiom išsekti upėm.
Vieni ant drumzlinos ir neišbrendamos pakrantės
(P. 54).*

Didelė draugystė žmonių, kovojančių su likimu, baigiasi bendru likimo nugalėtųjų vienišumu.

Kodėl žlunga draugystė? Mackui ta priežastimi nėra kelių išsiskyrimas, nėra ir skirtingų vertybių pasirinkimas. Greičiau egzistencinės draugystės žlugimas yra pavargimas nuo savęs ir nuo kito; bendras pojūtis visų tų, kurie neišaiškinamą žmogaus didybės viziją pajunta susiduriančią su beviltišku žmogaus ribotumu.

*Nebeieškokime –
mes nieko nesurasime...*

Tačiau šis liūdnas žvilgsnis ateitin kvalifikuojamas:

*kol patys sau nebūsime
ir žemės, ir pavasariai* (P. 17).

Mes esame gimę vieni ir teturime tai, kuo galime būti vieni kitiems ir patys sau. Nyka-Niliūnas savo „nuostabų pasaulį“ „turi... savy“, o Algimantas Mackus jį tegali sukurti dalydamasis save su kitais. Todėl jam labiau reikia kitų ir neišsenkančios draugystės, ir jis skaudžiau perkenčia savo paties nepakankamumą.

Kai Mackus vėliau kalba apie „luošą neūžaugą sūnų“, jis duoda nujausti tragišką žmogaus galios ribas:

*Aš tau nieko, mano sūnau, nepalieku, ko
nėra buvę.
Mano vandenys nėra išsipildę, mano vandenys
liko bevardžiai,
mano veidas susilies su veidais, anksčiau
išplaukusiais jūron,
ir mano rankos sieks tolstančio tavo žemyno*
(P. 65).

Kai draugai pasirodo nebegalį būti sau ir vieni kitiems „ir žemėm, ir pavasariais“, kada jie vieni kitų nebeįstengia išlaikyti gyvų, tada socialinis ryšys pasirodo nebeįstengiamas būties pagrindu, tada draugystė palieka tik bendru vienišumu „ant drumzlinos ir neišbrendamos pakrantės“, ir poetai pasijunta kaip ir visi kiti, išpopuliarėjusiu Davido Riesmano (Deivido Rismo) žodžiu, „vieniša minia“.

Draugystės iširimo pasekmės neprilygstamai skaudžios:

*Dabar tu esi šaknis,
kurios medis – supjaustytas ir sukūrentas.
Dabar tu esi kriauklė,
aklom akim žvelgianti
į brangius krovinius
plukdančią jūrą.*
(„Po draugystės“. – P. 72)

*žalioj žolėj negyvas
paukštis pakelia sparnus
ir išskrenda ieškoti
savo kapui vietos.*
(„Po išsiskyrimo“. – P. 73)

Draugystės išsekimas izoliuoja žmogų nuo dalyvavimo bendrame pavojingame ir būtiname kūrybiniame veikime. Ribotumas griauja prisiekusiųjų draugystę, o kai šitokia draugystė išsenka, užsiveria ir joje glūdėję, žmogų ir jo kūrybinę energiją maitinę šaltiniai. Be prisiekusiųjų draugystės

nėra reikšmingos komunikacijos, nėra žmogiško santykio apskritai. Ir todėl draugystės irimas išgyvenamas su griūvančios tikrovės skausmu.

4. VIDINIAI DIALOGAI

I

Gamta apskritai paliko Algimantui Mackui svetima, o ir fizinė brolystė nebuvo jam duota kaip reikšmingas žmogiškas santykis. Tačiau brolio simbolis išgyvenime dalyvauja. Kai „aš“ vaikiškais lūpomis atgailavo už nuodėmes.

...vieną naktį pas mane sugrįžo mano miręs

brolis.

[...]

Aš pažvelgiau į savo brolio nuogą,

raumeningą kūną

[...]

ir į rankas, kurios galėtų glamonėti

kiekvieną mūsų žemės moterį...

(Jo yra žemė. – P. 78, 79)

Brolystė šiuo atveju nėra atskirame kūne egzistuojantis kitas žmogus: Jis yra „aš“ nuogais, raumeningais pečiais – antrasis „aš“, partneris to, kuris vaikiškais lūpomis atgailauja. Ši dviejų brolių – dviejų psichologinių elementų – koegzistavimą vienoje asmenybėje pajunta ir išpažinties klausas katalikiškosios Mackaus vaikystės kunigas:

many jis matė nuogą, raumeningą mano

brolių...

(P. 79)

Brolystė Mackui nėra prigimtinis ryšys tarp fiziškai atskirtų individų. Ji yra dialektinis santykis tarp jo asmenybės procesų, irgi siejamų gamtos – organizmo vientisumo. Miręs brolis čia yra aistringasis *Id*, kadaise pasitraukęs iš sąmoningojo gyvenimo ir jaunystės krizėje sugrįžtas, kad pažadintų *Superego* iš jo konvencionalaus sustingimo. Brolių – atgimstančio instinkto ir stingdančios paternalistinio autoriteto baimės – susitikime pasiekama gyvenimiška sintezė:

Už lango dar kažkas kalbėjo apie mirtį,

kažkas dainavo linksmą dainą apie moterį,

kuri daugiau nebuvo nuodėmė,

[...]

ji tapo amžiai ir palaiminimas,

[...]

Dievas ir žmogus,

ji tapo pats gyvenimas... (P. 80)

Ši sintezė nėra susentimentalinta: ji organiškai kyla iš ankstesnio skausmingo gyvenimo pajutimo, ji yra kaip ir visa egzistencija sunki: moteris

...tapo pats gyvenimas, kuriuo mes esam

nubausti,

ir pažadėta žemė tiems, kurie yra

bedžiaugsmiai

(P. 80).

Su moterimi ateina nauja žmogiškojo santykio įžvalga: žmonės nėra arba pasilikusieji ant kranto, arba „didelio krovinio“ nešėjai, bet tarpusavio „bausmėmis“ ir „pažadėtomis žemėmis“ pasikeitimo sąmokslininkai. Nebesama misionieriais kitiems, bet solidariais revoliucionieriais prieš egzistencijos bedžiaugsmiškumą. Ir šis solidarumas „tampa amžiais“ – nesibaigia.

II

Kitame eilėraštyje brolis irgi pasirodo miręs. Tačiau šis brolis nebėra galingasis *Id*, kuris

kiekvienai pražilusiai vienuolei

primintų, kad po jos šiurkščiu rūbu

nuvyto jaunas ir taip pat aistringas kūnas (P. 79).

Trečiasis brolis yra prarastos, prisiminimuose trapios kaip peteliškė kūdikystės simbolis:

dar ir dabar matau

jo ploną kūdikišką ranką

ramiai mojuojančią paliekantiems (P. 81).

Tai dar vienas – nei moralusis, nei aistringasis, bet trapusis, specialiai poetiškas – poeto asmenybės elementas. Su šiuo elementu jis save ypač intymiai sutapatina, kreipdamasis į mirtį kaip į bendrą abiejų brolių tėvą:

Mylėk mane, evangeliste senas,

kaip mano kūdikišką brolių

mokėjai tėviškai pamilti (P. 82).

Tėvas – „didysis evangelistas mirtis“ – yra sunaikinęs aną plonos kūdikiškos rankos „aš“, vaikiškąjį „aš“, – ir poeto santykiyje su savo kūryba palieka ši meilės, sumišusios su mirtį nešančiu impulsu, dviprasmybė: kūryba jo vaikas, bet tėviška meilė yra ir mirties nešėja. Gal dėl to sūnus turi būti „luošas neužauga“, gal dėl to draugystė išsenka, kad vyriškasis elementas ne tik kuria, bet ir naikina.

Kitoks yra moteriškojo prado santykis su savąja kūryba:

kiekvienas esam savo Dievo motina (P. 61).

Tėvo kūrybos vaisius „luošas neūžauga“, bet motina pagimdo „Dievą“. Išeitų, kad Algimantui Mackui kaip ir Vincui Kudirkai motina buvo kūrybos impulso šaltinis, o tėvas – greičiau daiktų privalomumo, realybės principo simbolis. Todėl tėvas ir atstovauja mirčiai, nes mirtis – galutinė privalomybė.

Tėvas – žemiškasis Dievo atstovas. Dievas – tėvo projekcija. Tėvui priklausoma tol, kol nepajėgiama iš savo egzistencijos vidaus pagimdyti savo paties dievų. Bet paternalistinis autoritetas jau tiek įsisavintas, kad už sukilimą prieš jį žmogus pats save baudžia mirties – ir istorinio ar transcendentinio pasmerkimo – baime. Sukilėlio asmenyje (tai ypač ryšku Antano Škėmos pasaulėjautoje) baismės baimė grumiasi su kūrybinio impulso nepaneigiamumu.

5. DIEVAS EGZILYJE

Egzilis – tikėjimo mirtis. Tiksliau: viena iš mirties formų, prieš kurias tenka nuolat, išdidžiai ir beviltiškai, kovoti ribotomis egzistencijos priemonėmis.

Egzilis nėra vienkartinis, baigtas savo žemės praradimo aktas. Egzilis iš istorijos gilėja žmogaus sąmoningume. Ir juo labiau egzilis gilėja, juo labiau žmogus pajunta savo benamiškumą pačioje egzistencijoje.

Kintantį egzilyje tikėjimo išgyvenimą atspindi Algimanto Mackaus Dievo sąvokos evoliucija. Šešiolikos ar septyniolikos metų sąvartoje Mackaus santykis su Dievu dar tvieskė plakatinio pasitikėjimu:

*O, kas atves klajūnus prie Nevėžio kranto,
benamius, kas į apsnigtąją Lietuvą grąžins? –
Tik Tu, Didysis žemės ir dangaus valdove,
kurs krintančioje snaigėje esi.
(Elegijos. – P. 13)*

Bet tik tada pajuntama, ką reiškia egzilis, kai apnuoginančios desperacijos momentu suplyšta plakatai. Dvidešimt penktųjų metų kaimynystėje Mackus jau tik vieninteliu kentėjimo ryšiu Dievui prieš galutinį atsiskyrimą dar artimas.

*Ar tu sugrįši kaip tolimų kontinentų svečias
ir priimsi iš manęs paskutinį ženklą mano
prisiminimui? –
Tavo paliktą karūnos erškėtį?
Tada mes išsiskirsime kaip geri bičiuliai,
kurie daugiau nesusitiks šitoj liūdesio žemėj.
(Jo yra žemė. – P. 51)*

Bendras skausmas, kaip patiriame kritiškaisiais savo gyvenimo momentais, sieja stipriau negu bendras tikėjimas. Pajutęs bendro kentėjimo ryšį su žemėje gyvenusiu Dievu žmogumi, Algimantas Mackus šioje savo brendimo fazėje laikytinas tradicinį tikėjimą praradusiu krikščionybės mistiku, giminišku šiuometiniams „Dievo mirties“ teologams.

Algimanto Mackaus sielos gabalų tuomet dar buvo likę (nors ir nebeišganančiam) Kristui. Kristus buvo likęs artimas, Antano Škėmos žodžiais, panašus, nes jis sąžiningai kentėjo, ir jo humaniškumas nieko iš žmogiškosios meilės ir pagarbos rato neišskyrė.

Todėl Kristų įmanoma priimti savin. Kaip tik todėl, kad Kristus nebeturi išganančios galios, jis geba tapti neišganyto žmogaus egzistencijos dalimi:

*Kai pavargęs nuo prisikėlimo,
Kristau, ieškosi poilsio,
aš būsiu patogus karstas...
(Generacija. – P. 17)*

Tačiau Dievui, įsimūrijusiam civilizacijos struktūroje, bet nebedalyvaujančiam žmogaus egzistencijoje, jau nebepajėgiama atsiduoti. Dievas yra pavėlavęs susitikti su žmogumi ir todėl jis lieka be žmogaus (arba tik su maža, nuo kitų dalykų atlikusia, žmogaus dalelyte).

*Kodėl nesakei, kad mane palaiminsi?
Vienišką misionieriaus koplytėlę, laukiančią Dievo?
Aš būčiau kentėjęs troškulį
ir vienintelio vandens
(jis buvo užnuodytas) neišgėręs.
[...]
Mane baigė pavergti žemė.
(Jo yra žemė. – P. 53, 49)*

Žmogų nuo Dievo pirmiausia atitolina jo kūno balsas:

*mūsų nesujungs... kraujas,
nes gyslos yra stangriai uždaros (P. 49).*

ir išsenkanti tradicinio tikėjimo silpnybė:

*Priartėk, nors nelaukiu.
Aš tik pavargęs. Laukimas mane išvargino (P. 41).*

Bet galutinai Dievą svetimuoju padaro metafizinis pasityčiojimas – mirtis. Kaziui Bradūnui gamtos Dievas dar galėjo būti geros gyvybės davėjas, audringa pavasario jėga atgaivinęs žemdirbio kraują, o Algimantui Mackui Dievas atsiveria tobulai užbaigtu mirties pavidalu.

*Dievas ant šalto žemės šešėlio atvėrė šaltinį
ir pratęsė žemės šešėlį iki manęs
ir juo užklojo mane ir juo paruošė mirčiai (P. 52).*

*John'e, svetimšali John'e,
nėra kapo akmens – nėra prisikėlimo.
– Lorde, o Lorde, tai Tu
tvirtai užkalei karstą.*

(Generacija. – P. 63)

Dievas žmogui svetimas, nes (egzilyje aštriau negu gimimo krašte) mirtis pajuntama vieninteliu neabejotinu palikusi jo pavidalu. Dievas, kuris išliko, yra būtinybė, kuri priverčia. Ankstyvesnės žemdirbių epochos Dievas, kadaise pajėgęs žmones mylėti, yra atšalęs, civilizacijos stikliniuose vitražuose sustingęs (ir su jais sudūžtęs), bet gyvenime nebesutinkamas. Jo tegalima „ironiškame sapne“ ilgėtis kaip estetinės vizijos:

*Ar nebuvo graži Dievo ranka
kai ji glostė angelo plaukus
ar nebuvo gražus Dievo veidas
kai tau įbruko stiklo akis* (P. 51).

Stiklo akys – organas, kuriuo siela norėtų žvelgti į Dievą, – tėra veidrodis, kuriame atsispindi žmogui abejinga, todėl jam absurdiška visatos struktūra. Užšalęs tikėjimo organas suparalyžiuoja ir pačią sielą.

Tradicinė Dievo sąvoka, psichoanalitiškai tariant, dekomponuojasi į meilės ir į būtinybės elementus. Antanui Škėmai, vyresniam ir šiuo atžvilgiu konservatyvesniam, kaip jo paveldėjimo dalis dar buvo išlikęs ir Dievas meilė, tik sveiko proto blaivume jis nebebuvo pasiekiamas. Algimantui Mackui toksai Dievas jau visiškai nustojo egzistuoti. Jam tikras visu šiurpumu tebuvo Dievas būtinybė, save įrodantis savo triuškinančia galia.

Kadangi meilės Dievas iš žmonių egzistencijos nebeprisaukiamai pasitraukęs, nebėra ir išganymo vilties. Besiruošiančiam „vainikų pavėsy suvokti nemirtingumą“ Antanui Škėmai dedikuotuose eilėraščiuose Algimantas Mackus sako:

*Neįstariau kraujo žinios –
esi ir būsi negyvas.
Nulaužto kūno liemens
– – – neatpažino.
(Chapel B. – P. 54)*

Nėra net žinoma, kas būtų galėjęs žmogų atpažinti. Gerojo Dievo vietoje palikusi erdvė – bevardė. Paskutinioji Mackaus knyga baigiama Dylano Thomas (Dilano Tomas) „and death shall have no dominion“ antifrazė:

Ir mirtis nebus nugalėta (P. 61).

Bet prieš tai Algimantas Mackus dar buvo spėjęs Dievą būtinybę pamatyti nuogą ir jam atsakyti *ne*, gražindamas vienintelę jo dovaną – mirtį, atsisakydamas prieš tokį Dievą atsiklaupti:

*varinėj plokštelėj – intaglio –
įnirtęs Dievas ritualo vidury
atšaukia masei numestą išganyką.
Apvalų kaip vanduo ir sūrų kaip druska
mirties sezoną gražinu į Dievą* (P. 23).

Dievui likus be žmogaus, žmogui savo ruožtu paliko beviltiška tikėjimo, kuris jau nebėra įmanomas, reikalingumo sąmonė.

*(Ar negyvi vaikai
nereikalingi tikėjimo, angele?
Ar negyvi vaikai
nereikalingi pasakų?)
(Generacija. – P. 25)*

Suparalyžuotos sielos žmogui reikia iliuzijų. Bet iliuzijų nebėra. Mūsų sąmoningumas prasideda mūsų praradimo pajutimu.

Sąmoningumas – specifikacija to, kas palieka, visom iliuzijom išsiformavus. Bet kas niekada neturėjo iliuzijų, neapčiuopia visų žmogiškojo sąmoningumo dimensijų. Jis nežino, ką yra praradęs, ir neturi jį ką susižeisti. Jam lieka tik laboratoriniai eksperimentai. Dėl to vaikai mokomi pasakų, kad jie turėtų ką prarasti.

Paskutinėje Algimanto Mackaus knygoje tikėjimo būtinybės ir neįmanomumo dilema atrodo intensyvia poetine pastanga nugalėta. Šalia mirtį nešančiojo „įnirtusio Dievo“ atsiranda kito Dievo galimybė. Tikėjimo ekspertų ji autoritetingai atmetama. Tačiau ką žino tikėjimo ekspertai apie Dievą? Tik šis atmestasis, niekieno nepasisavintas *eretikų Dievas*, toks ir išlikęs, tegali atnešti išganyką.

*Ir lygiai septintą valandą ryto
privačioj audiencijoj
popiežius priėmė Dievą
[...]
tikėjimų reprezentantai
trumpetėm ir trombom paskelbė –
Dievo nėra!
ir ta proga pasveikino popiežių
[...]
lygiai septintą valandą ryto
popiežius atšaukė Dievą,
[...]
ir lygiai septintą valandą ryto
[...]
atšauktas Dievas paskelbė Lorcų prisikėlimą.
(Chapel B. – P. 46–48)*

Nežinau, kiek raumeninga buvo Algimanto Mackaus viltis eretikų Dievo galimybė. Bet jei apskritai jam galėjo būti išganymo bet koks pavidalas, juo vaizdavosi šis „monarcho karūna“ nesusikompromitavęs Dievas. Bevardis kaip Liūnės Sutemos Šventasis, kaip visi reikalingieji nužemintųjų generacijos daiktai. Eretikų Dievas – žmogiškojo įsipareigojimo simbolis.

Tačiau eretikų Dievas terandamas individų sąžinėje. Visatos rikiuotėje komanduoja Dievas būtinybė. Kaip tik tai ją padaro absurdiška. Ir kadangi Dievas būtinybė, o būtinybės valdoma visata

absurdiška, Mackus žino, kad metafizinis pasityčiojimas iš žmogaus, pradėtas su jo mirtimi, su ja nepasibaigs.

*Teresė atsigulusi kapuos
išsaugo jau į didelę mergaitę
[...]
vitraže angelas pas ją rytais
išklauses numatytą
iš kalno pasmerktų maldų
atbėga su agrastų
obuolių ar kriaušių pintine
Tėvelis greitai tau atsiųs
platesnį drabužėlį
tik sudėvėk agrastus Teresėle
tik sudėvėki obuolių ir kriaušių pintines.
(Generacija. – P. 22)*

Kodėl metafizinis pasityčiojimas iš žmogaus turi būti tęsiamas ir po jo mirties? (Kitų egzistencijoje?) –

*už žemę, angele, visi dievai plonai pavydūs
ir pikti,
už žemę, angele, suprastintas dangus
ir iškastruotas džiaugsmas,
už žemę, angele,
ir Teresėlės pintinėleje pražydęs
šiurkštus agrastų krūmas (P. 23).*

Tai, be abejo, nėra natūralioji žemė, kurios nužemintieji nebeturi, bet simbolinė, kuri palieka, praradus fizinę, – pats žmogiškumas. *Dėl ištikimybės visų pirma žmogui, kuris mirs*, – Dievas būtinybė yra išgraužęs džiaugsmo branduolį iš žmogaus egzistencijos.

Ar galima ramiai džiaugtis, jei žinai, kad turėsi, kol pats būsi gyvas, neužmiršti to, kuriuo džiaugiesi, mirties? Lordas priima John'o draugystę tik tada, kai pastarasis bizūnais nuplaka savo „protėvio sielą“ (p. 59) – t. y. susitaiko su likimu, pamiršdamas už būtinybę svarbesnį žmogaus reikšmės neužmirštamumą. To Algimantas Mackus nesutiko padaryti.

Vienintelis dalykas, kurį esame paveldėję, yra visų daiktų netikrumo pajutimas. Vienintelis dalykas, kurį turime, yra mūsų ištikimybė tiems kitų egzistencijos fragmentams, kuriais sugebėjome susižeisti. Šios ištikimybės architektūrą išsaugoti neištrupėjusią savyje – pagrindinis nužemintųjų religijos reikalavimas.

Bet keista: nors Algimantas Mackus protestavo prieš Dievą privalomybę, jis liko reikalingas Dievo teisėjo, kuris juk tėra vienas iš privalomybės pavidalų. Mackui buvo nepakeliama nuolat stebėti neteisiamą neteisybę:

*Daiktai taip pat bus pašaukti
į paskutinio teismo salę (P. 67).*

Buvo kadaise su Algimantu Mackum kalbėta, kad šiame kontekste „daiktai“ gali reikšti „tikėjimai“. Nors šitoks išaiškinimas jį privertė kiek susimąstyti, Mackus jam nesipriešino. Išeitų, kad jis negalėjo Dievo visiškai atsisakyti todėl, kad būtų kas teisia žmogaus tikėjimus, kuriais, vėl jį patį parafrazuojant, nenusikalsta tik tie, kurie jų neturi.

Save koreguojančios istorijos teismo Algimantui Mackui nepakako. Gal jis netikėjo, kad istorija save koreguoja. Šis netikėjimas istorija jį privertė likti atvirą metafizikos galimybei. Bet nužemintiesiems lengviau patikėti Dievu teisėju, būtinybės išsipildymu negu Dievu meile.

Dievas būtinybė – žiaurus, bet reikalingas. Dėl to prieš jį protestuojama, bet jo vis vien istorijos slogutyje ieškoma. Tačiau Dievas meilė nebeišprovokuojamai sustingęs savo omnipotencijos impotencijoje. Algimanto Mackaus poezija – žeidžias žmogaus šauksmas, nukreiptas į Dievą. Bet žemdirbių revoliucijoje išsikristalizavusios mitologinės figūros jau nebepajėgia išsilaisvinti nuo šimtmečių sąvokomis apsunkusio savo bažnyčių akmens. Ir todėl žmogaus jausmas Dievui, susiredukavusiam į grėsmingą būtinybę ir į meilę vitraže, palieka:

*Amžinas gedulas
prieš amžinę Dievą (P. 10).*

6. LAISVĖS DVIPRASMYBĖ

Žmogus pasmerktas laisvei – teigė Sartre'as (Sartras). Žmogus pasmerktas laisvėje – neretai liudija išėivijos patirtis. Nes atbėgę iš krašto, kur nuolatinė kova už lėtą laisvės sferos plėtimą formuoja naujo tipo herojus (ir budelius), – išėiviai niekina patys save, neišmokdami, ką su savo laisvės pertekliumi daryti.

Pirmykštė laisvės reikalavimo forma – instinktyvus organizmo pasipriešinimas prieš jam primetamą jo būdui svetimą, todėl jį nužeminančią gyvenimo tvarką. Organizmas gali pasiduoti šalia jo egzistuojančioms jėgoms – dievams, komisarams, tradicijai, miniai – tik kol gali kęsti savo nužeminimą. Bet ir pasiduodamas prievartai, jis savyje išsaugo nesunaikinamą moralinį rezervą: savo esmės sąmonę (ar sąmoninį pajautimą). Šioji sąmonė Jonui Mekui net ir mirtyje yra laisvojo vergo laimėjimas prieš bet kokio prievartavimo kvailybę.

Jie pagavo vilką, uždare jį ir jie apstojo jį visi ratu ir tada liepė jam šokti... Kas jiems, kad vilkas nemoka šokti, kas! Sok!, – rėkė jie... Jis neturėjo pasirinkimo, jis buvo jų belaisvis... Jie mušė vilką, ir tada savo nevilty jis jautė, kaip jo kojos ima judėti ir šokti ir suktis ratu... Jis žinojo, kad jo laisvė yra neišsibaigiama ir nepavergiama, bet jo kojos yra ribotos, ir kad jis nemoka šokti, bet jis šoko... Jo kojos linko... ir jis nieko nebejautė, tik sukės aplinkui, klupdamas ir virsdamas, tai buvo varganas ir gailus šokis... Šok, vilke, šok savo laisvės šokį, – ...ir jie užė, ir pagaliai krito ant jo nugaros, ir kirčiai, bet jis nebeturėjo jėgų paklusti, jo kojos nebeturėjo!.. jis gulėjo, vilkas, ... ir šokis buvo baigęsis, ir jis buvo laisvas... tai tik jo kojos jiems šoko... vilkas buvo giliai, nors jis nežinojo, kas yra vilkas... (Literatūros lankai. – 1957. – Nr. 7. – P. 6)

Tie kurie žino, kas jie yra, kovoja už savo ir kitų (jiems lygiai reikalingą) laisvę ir, jei likimas galingesnis, žūva. Žuvusiųjų kovotojų mirtis aidi tuščiuose istorijos skliautuose nenutylančiu šauksmu liudyti ištikimybę joje neberandamiesiems, kaip jie buvo ištikimi dar neatėjusiems.

Jūs, mano draugai iš Telšių ir Pravieniškių,

*jūs, iš Katyno ir Belsen,
iš Auschwitz ir iš Ispanijos,
ir iš juodųjų Sibiro stepių,
iš Meksikos ir Argentinos,
[...]*

*jūs, kurie pasirinkot laisvę,
jūs, kurie pasirinkot mirtį.
[...]*

*Aš tik poetas, dainuoju jūsų mirtį
gyvenantiems laisvėje
ir skausmą – rankioju žaizdotom rankom
savo draugų prisiminimą,
glostydamas vaikystės veidus,
dainuodamas herojus.
(Aidai. – 1954. – Nr. 3. – P. 101)*

Laisvė – pagrindinė problema toje kraštutinėje, neoburžuaziniuose Vakaruose jau beveik nebepažįstamoje situacijoje, kur žmogus pasiekia savo tolerancijos prievartavimui ribą.

Šią problemą išsprendus, ima aštrėti tolimesnis laisvės prasmės, savęs įvertinimo laisvėje klausimas. Jo akivaizdoje išsiskiria egzilio sąmoningumas nuo iševio automatizmo. Iševiams užtenka, kad jie ištrūkę iš pavergimo institucijų jungo: vadinasi, jų nuomone, laisvi, todėl savaime kai kuriomis dorybėmis dekoruoti. Egzily sąmoningumas žino, kad ir laisvų institucijų krašte laisvė turi būti asmenine rizika realizuojama.

*Aš tau sakau, tik primenu:
kad viena Bruklyno laisvės diena gali būti šimtą
kartų mažiau, negu viena diena Vilniaus
nakties nelaisvės;
kad viena sekundė, praleista bežiūrint į upelio
dugną klausantis vyturio giesmės, gali būti
kur kas daugiau, kur kas didesnis gyvenimas,
negu visa Bruklyno fabrikų Miserere.
(Metmenys. – Nr. 5. – P. 122)*

Nerūpestingas naudojimasis laisve tampa „žmogaus išdavimu“ (p. 122). Laisvę teįprasmina gebėjimą mylėti (ir todėl gyventi, ir transcenduoti mirtį) išreiškias įsipareigojimas:

*...yra nelaisvių, kaip mylimos rankos!
yra mirčių, kurios gimdo gyvenimus! (P. 123)*

Laisvė tėra sąlyga ištikimybės įsipareigojimams, kuriais žmogus apibrėžia ir išbando, kas jis iš tikrųjų yra:

*...žmogaus tikslas nėra gyventi šimtą metų „laisvėje“,
bet vieną sekundę,*

*nors vieną sekundę
nemeluotai,
tikrai (P. 123).*

Laisvosios institucijos neužtikrina žmogaus laisvės, ir pavergimo institucijos nebūtinai pagamina vergus. Galima net būti laisvesniam vergijos institucijose, priešinant ledyno slinkčiai, išsaugojant žmogiškąjį integralumą tikro pavojaus akivaizdoje, negu laisvės institucijose, jei jos priimamos patogia, daug nereikalaujančia savaimine suprantamybe.

Taip gal turėtų būti skaitoma ir Jeano Paulio Sartre'o mintis, pasakyta jo apsilankymo Vilniuje proga: „Šiaip ar taip, visi lietuviai, su kuriais man teko susitikti, yra tikrai laisvų žmonių pavyzdys“ (*Tiesa*. – 1965. – Rugp. 4).

Bet Jonas Mekas dar 1959 m. kalbėjo, kad „tie, kurie mūsų tarpe galvoja, kad jie esą laisvi, yra bailiai, niekad neišdrįsę pasižiūrėti atvirai patys į savo veidą“ (*Metmenys*. – Nr. 2. – P. 29).

Laisvė dviprasmiška. Neabejotini tėra mūsų įsipareigojimai.

7. NUŽEMINTŲJŲ PATRIOTIZMAS

M. Stark: „Reikia Lietuvą dabar paimti naujoviškai, nekalbėti apie Džaną, kuris yra kažkur Afrikoje. Ponas Mackus turi dainuoti apie Lietuvą. Ar jūs savo poezijoje turite namus?“

A. Mackus: „Aš nuomoju butą“.

(Iš Los Angeles dailių menų klube 1964 m. gruodžio 7 d. įvykusių diskusijų aprašymo „Dirvoje“ 1965 m. sausio 29 d.)

I

Kiekviena istorinėje kaitoje atskiriamą identitetą turint (ar jo ieškanti) karta savaip išgyvena ir savo santykį su bendruomene. Bendruomenę šiuo atveju galime suvokti ne vien įprastine sociologine prasme. Pro konkrečią bendruomenę, susidedančią iš žmogaus santykių su žmonėmis, įžvelgiame visų žmogui reikšmingų daiktų universumą. Bendruomenė – žmogaus ir egzistencijos tarpininkė apskritai. Žmogaus santykis su jo bendruomene – sukonkretintas jo santykiavimo su žmogiškosios egzistencijos visuma pavidalas. Patriotizmą todėl suvoksime ne vien kaip konkretų įsipareigojimą tautinei bendruomenei, bet gilesnėje plotmėje ir kaip bendrinį ištikimybės pajėgumo simbolį.

II

Jis kalbėjo nemeluodamas, nes nuo tiesos skaudumo neturėjo kur pasislėpti.

Algimanto Mackaus patriotizmo pradžioje daugeliui jo generacijos žmonių būdinga įtampa. Iš vienos pusės – nusivylimas, tiesiog pasibjaurėjimas išeiivių bendruomene.

(Ne todėl pasibjaurėjimas, kad ji būtų labiau už kitas išsigimusi, bet todėl, kad esama daugiau už savuosius negu už svetimus išsigimimus atsakingu.)

Tik kad nebūčiau toks kvailas,

*kad naktimis neieškočiau namų
visai prakeiktai, išklydusiai generacijai,
kad nesapnuočiau homoseksuališkų angelų,
lesbijaniškų teresėlių...*
(Generacija. – P. 18)

Iš kitos pusės – asmeninių, individo egzistenciją susiejančių su vieta ir laiku šaknų ilgesys:

*Naktimis ieškau gimtųjų namų.
Jeigu rasčiau gimtuosius namus,*

*niekas manęs iš jų neišneštų
ne karste, ne mirty (P. 17).*

Išklydusi generacija tik vienu atžvilgiu tėra išėivijos bendruomenė. Giliau – ji visa dabartinė, nuo saugiųjų prigimties ir papročio šaknų atsiplėšusi žmonija. Gimtieji namai – galutinės priklausomybės, dar niekieno nepasiektos Utopijos simbolis. Bet namų ieškojimas reiškia ir veržimąsi į tautą, kalbančią familiaria kaip archajiškas mitas senolių kalba, kurios nebegalima pasiekti.

Nyka-Niliūnas savo kūne dar jautė prigimtą „patriotizmą žemei“. Net ją praradęs, jis dar galėjo būti melancholiškai laimingas, galėjo, pavyzdžiui, retkarčiais užsimiršti tapytiniame renesanso gamtovaizdyje. Algimantas Mackus turi savojo patriotizmo ieškoti skausmingai ir be atvangos. Jo yra neužmirštama našta. Jis išėivijoje subrendęs.

O išėivija impotentiška – „sterilumas ir tuštuma būdingi kiekvienai emigracijai“ (Miłosz Cz. *The Captive Mind*. – P. 161).

*Mes esame negyvas pasaulis.
Mes esame miręs sodas.
(Jo yra žemė. – P. 48)*

*Tokioje tremtyje
būčiau per silpnas net neapkęsti.
(Generacija. – P. 18)*

*Mūsų lytis atbaigta:
vaikams nebeturime žemės
(Chapel B. – P. 38)*

Išėivijos realybė, Rimvydo Šilbajorio žodžiais, „šventų šešėlių“ pasaulis. Jame nieko nebegalima atrasti, tik dalytis prisiminimais (tiems, kurie jų turi) arba bendru neatradimo sąmoningumu (tiems, kurie niekada nėra turėję).

Praradusi istorines savo šaknis ir nepajėgdama susikurti moralinių savo egzistencijos pagrindų, išėivija pasilieka nekūrybiška. Ji tik beviltiška savo buvimo simbolika liudija savo sentimentą:

*Čia niekas daugiau neateina gimdyti:
čia tik ateina skausmingai, be vilties*

suvaitoti...

(Generacija. – P. 35)

*Retėjantis vyrų būrys
sekmadieniais traukia į smuklę. Užkimę balsai
dainuoja kaip Nemunas plaukia Ir skaito*

vidurnakčiais laiškus

iš gimtojo krašto Marija

[...]

*mes sklaidom ir sklaidom ir sklaidom
archyvinio sapno putas*

[...]

*mes kalbame nykstančiais žodžiais
merdinčios mūsų kalbos.*

(Chapel B. – P. 33, 43, 39)

Natūralieji gyvybės šaltiniai išėivijoje nebesurandami. Nebėra gyvybės srauto, kuris gaivintų daugiau negu paviršutiniu svaiguliu. Bet ir šiuo atveju nužemintųjų generacija tik paryškina modernaus, žemės sau ir šaknų niekur nebeturinčio žmogaus padėtį. Iš visko, kuo jis galėjo būti – krikščioniškoje, renesansiškoje, marksistinėje, pagaliau freudinėje vizijoje – jam yra palikusi tik neišpildytos galimybės sąmonė:

*Čiulpi apelsiną, išbrinkusį saulėj,
nes toks galėjo būt*

ir tavo žemės skonis.

(Generacija. – P. 52)

Fizinė išėivijos tikrovė, realistiškai vertinant, tėra kaip ir žmogiškoji egzistencija apskritai preliudas į išnykimą:

Paskutinę vakarienę augintiniai,

su tėvais atsisveikinę, dalos.

Šermeninė giesmė tik nuaidi –

ilgas mirštančios rasės žodynas,

akyse jums pasipila raidės

iš egzotiško gimto žemyno (P. 53).

Ir aš nenoriu matyt

egzilo tuštėjančių rankų,

ir aš nenoriu matyt

jų finalinio šauksmo krypties.

(Chapel B. – P. 50)

Atrodo, kad iš akimirkos, paženklintos „finaliniu šauksmu“, nebėra kur eiti. Bet kaip tik šiuo desperacijos momentu, fizinio išnykimo akivaizdoje, praregima moraliai. Desperacijos iššūkyje žmogiškumo kategorijos išryški visu esminio apsisprendimo reikalaujančiu reikšmingumu.

Pirmasis pabudimas: mūsų sąmonės gelmėse prabyla nesunaikinamas sentimentas, kad būtume ištikimi tiems, kuriuos tik mes tegalime prisiminti.

*Jsižiūrėki į vidurnaktį,
augintini sūnau:
kas mirę šiandien – vakar buvo gyva
mėnulio baltojo šalyje.
(Generacija. – P. 48)*

Sidabrine nebepasiekiamo stebuklo šviesa Algimantui Mackui žėri prarastoji žemė. Baltojo mėnulio šalyje gyveno, kas iševijoje tik vaidina gyvus ir kas nebeatšaukiamai iš gyvųjų pasitraukę. Gyvybė, kurios nebėra, šaukiasi atgarsio mummyse.

*– Protėvi, mano protėvi,
kodėl sugrižti? (P. 58)*

Neužmirštini visų pirma tie, kuriuos žmonija pamiršo.

Antrasis pabudimas: pajuntame, kad kitų įsipareigojimai mus įpareigoja. Kas gyveno, nesaugojęs sau savęs, palieka vieninteliu transcendencijos įrodymu, kurio nesutrupina nei laikas, nei mūsų charakterin su vaikystės pabaiga įsibrovusi skepticizmo briauna, nebeleidžianti jokių dievų (net ir humanizmo) be ironijos garbinti. Algimantas Mackus žino, kuo, tikėjimams tirpstant, laikosi „galėjimas gyventi“. Todėl jis rašo desperatišką himną partizanams ir poetams, teegzistuojantiems mūsų atmintyje:

*Kaimo ir upės sankryžoj,
užpustytoj sniego bei saulės,
užpustytoj mėnulio šviesos,
[...]
nespėję dedikuoti savo mirties
tobulai tragedijos atomazgai,
negyvenę didvyrių nei pamišėlių žemėse,*

*patetiškai glaudžiatės
seno istorijos herbo (P. 45).*

Trečiasis pabudimas: mūsų ausis suplėšo nukankintųjų skausmas. Algimantas Mackus į istorijos aukų šauksmą atsakė savo brolystės su nušautu Vilniaus geto berniuku išpažintimi. Jis buvo tapęs, Liūnės Sutemos žodžiu, „nepakartojamojo liudininkas“ pačioje savo generacijos vaikystėje:

*Į kiemą ateina vyrai pikti.
Jurekai, jok! Jurekai, jok!*

*Kaipgi aš josiu, kaipgi aš josiu –
mano žirgas medinis!*

[...]

*Krito medinis žirgas kieme,
pasviro į kraujo pusę (P. 68).*

Rudakis Jurekas savo kilme buvo mums svetimas, ir mes niekada nebesidalysime jo žaislais. Bet jo likimą nužemintųjų generacijos moralinis impulsas įsaknijo į neužmirštamąjį Lietuvos peizažą:

*Įkelsiu jo naivų kūną
į sidabrinį lietų,
į pušyno vėją:
tegul kartu su medžiais ir lietum,
kartu su sidabru ir žalia
ošia neapykantos neatpažinusi širdis (P. 69).*

Mes egzistuojame, kur susikerta daugelio gyvenimų trajektorijos. Praeityje ištirpusieji yra palikę savo substancijos ir mūsų kraujyje. Mes turime savyje visų gyvenimą, savo lūpų linijose visas ištartas, visas nebyliai nujaustas tiesas. Ir todėl – „Mirtis yra archyvuose neblunkantis koliažas“ (*Chapel B.* – P. 13). Ji nesunaikina žmogaus neužmirštamumo. Gyvieji yra už tai atsakingi. Ir kiekvienas atsakingiausias už neužmirštamumą tų, kuriuos tik jis gali prisiminti. Mes gyvename, kad išsaugotume žmonijai tą patirtį, kurios vieninteliais sargais esame.

Algimanto Mackaus patriotizmas yra universali vertybė. Nieko lietuviško neatsisakydamas, jis neišdavė nieko žmogiško. Jis yra pajutęs visuotiniausią žmonių giminystes pagrindą: ištikimybės įsipareigojimą tiems, kurie jau nieko nebeturi kaip tik mus. Jis yra supratęs, kad šito solidarumo negalime išduoti, net ir kai save savo kasdieniškais veiksmais išduodame, kad mūsų pareiga gyventi ir už tuos, kurių jaudinanti egzistencija liko žmogų triuškinančios istorijos plotmėje neužbaigta, baigimo besišaukianti.

Mirties temos egzilio literatūroje reikšmė, apie kurią pirmasis prabilo Antanas Škėma, gali atspindėti išėivijos impotentiškumo pajutimą. Egzilio impotentiškumo pavojų tiek politiniame, tiek kūrybiniame plane Algimantas Mackus buvo suvokęs su desperatišku blaivumu. Tačiau mirties tematikos esmingumui jo poezijos sociologinio išaiškinimo nepakanka. Mirtis nėra vien bendruomeninės situacijos – į trečiąjį dešimtmetį prasitęsiančio ir į savo tikslus nė kiek nepasistūmėjusio egzilio – simbolis. Ji yra ir tiesioginė kiekvieno individo tikrovė. Ji sugriauna viską: niekada neįtikinsiančioje jos akivaizdoje tikra palieka tik tai, ką ir visko, kas žmogiška, sunaikinamumo perspektyvoje verta perduoti kitiems. O tai yra tikrai žmogaus įsipareigojimas žmogui, kurio galutinis pagrindas – skausmas su juo ir už jį¹.

Už šio skausmo nebėra nieko: nei gamtos instinktų, nei istorijos dėsnų. Skausmas už žmogų yra žmogiškosios būties svarbiausia tiesa, kuria tenka apibrėžti save ir visas kitas tiesas, – kuria tenka sverti savo meilę ir savo panieką, savo dienų vertę ir savo dievų priimtinumą. Galbūt reikėjo griaušančios iliuzijas egzilio patirties (reikėjo ne tik prarasti gimimo žemę, bet ir pasitikėjimą bet kuriuo paveldėtu papročiu), kad būtų pajustas begalinis netikrumas visko, kas nėra šiuo matu

¹ Algimantas Mackus tikriausiai būtų sutikęs su Kosto Ostrausko irgi blaiviai desperatiška įžvalga *Gyveno kartą senelis ir senelė* dramoje, kad net ir šis skausmas gali virsti perversijos šaltiniu. Toks jis dažnai išėivijoje ir tampa, keršijant žydams ar negrams už lietuviams komunizmo vardu padarytas skriaudas.

išbandyta. Kas ieškojo tikro žmogiško patriotizmo, turėjo klausti, ar jis išlieka ir mirties akivaizdoje. Algimantas Mackus atsakė *taip*; patriotizmas (tiek savo bendruomenei, tiek egzistencijai apskritai) yra galimas, jei juo liudijamas jautrumas visų *žmonių* skausmui. Tik šiuo jautrumu bet kuris tikėjimas, bet koks sąjūdis pasiteisina, net ir komunizmas pateisintų save, jei jį pajustų, – ir tik šitą jautrumą atgaivinus tegalima išspręsti įtampą tarp pasibjaurėjimo savosios bendruomenės išsigimimu ir namų ieškojimo ilgesio. Įsipareigodamas lietuvių visuomenėje liudyti jautrumą *visų* skausmui Algimantas Mackus surado vienintelę jam įmanomą *galimybę būti lietuviu*¹.

Šioje vietoje iškyla klausimas: ar galima pateisinti skausmą, laukiantį visų, kurie išėivijoje apsispręs už lietuviškąją žmogiškumo formą, už buvimą ne tik mažais, bet ir skriaudžiamųjų, be vilties išsigelbėti, pusėje?

Kita vertus, ar galima savo tautą kaltinti dėl to, kad lietuviu būti šiandien skausmingiau negu bet kuo kitu? Ir todėl savo tautos atsisakyti, jos nesąmoningai bijoti, kad šito skausmo išvengtum?

*Ar bus kalta tavoji rasė,
kad sieloj skausmo liks
daugiau nei kūne?.. (P. 50)*

Algimantas Mackus buvo suradęs atsakymą:

*Skausmingai atsiremki savo rasės,
augintini sūnau!
Sidabro augalai ir žvėrys
šnekės gimtąja su tavim kalba:
„...girelėj augo
žalia liepelė.
Tai ten laivelis tavo,
tai ten irklelis klevo“ (P. 49).*

Iš neišduoto jautrumo skaudžiam likimui ir iš šaknų ilgesio kyla nužemintųjų generacijos įsipareigojimas negalimų užmiršti, pasaulio pamirštų skausmo pavidalų koliažui, savo bendruomenei:

*anapus išdainuotų marių
Jonukas gimtąja tarme
šneka namus,
šneka tobulesnio gyvenimo sampratą (P. 38–39).*

Tik galvojimas, kuris kyla iš jautrumo skausmui, turi išganančią galią.

Ir gal kaip tik todėl, kad laisvė Lietuvoje laidojama, yra ji (ir laisvė, ir Lietuva) „archyvuose neblunkantis koliažas“, angažuojąs sau gyvųjų žmogiškumą ir žmogiškųjų gyvybę.

Ne prototipiškojo imigranto trivialumui ir ne kaukėtom „teisingų ir sveikų pažiūrų“ iškamšom kalbėjo Algimantas Mackus. Jis rašė tiems, su „ošiančiom ir plyštančiom širdim“ (p. 72), kurie negali „gimtąja tarme“ nešnekėti „tobulesnio gyvenimo sampratos“. Jiems skirti ir paskutiniai

¹ Panašiai kai kurie kiti šios generacijos žmonės suranda galimybę būti lietuviais kaip tik tada, kai jie dalyvauja negrų pilietinių teisių sąjūdyje. Jie mažiau galėtų pateisinti savo lietuviškumą, ir todėl būtų mažiau lietuviais, jei dėl negrų teisių nekovotų. O nužemintųjų, generacijai savo lietuviškumą, kaip ir kiekvieną kitą tikėjimo apsisprendimą, jau reikia moraliai pateisinti, jau jis nebegali būti savaime priimamas.

Neornamentuotos kalbos generacijos žodžiai – namų suradimo, generacijos darbu ir draugyste susikurtame gyvenimo būde, galimybės pažadas:

*Jei dar yra nepadalinto laiko –
nuo vakar likusios gražos,
būsime sūnūs ir dukterys (P. 73).*

8. PATRIOTIZMAS NUŽEMINTIESIEMS

I

Nužemintųjų generacijos santykį su savąja bendruomene ir su egzistencija apskritai apibūdina dvi, konservatyvaus mentaliteto neišvengiamai priešingomis laikomos ypatybės: kritiškas objektyvumas ir laisvas ištikimybės įsipareigojimas. Generacija blaivi savo bendruomenės ir savo pačios charakterio trūkumams. Tačiau tvirčiausia jos charakteryje – ištikimybė kaip tik šiai defektuotai bendruomenei.

Gal nužemintųjų generacija įsipareigoja savo bendruomenei todėl, kad ši bendruomenė, daugiau savyje stokodama, reikalingesnė žmogiškojo įsipareigojimo. Nieko šiandien nebereiškia dieviškosios dimensijos, galia ir tobulybė, grožis ir amžinumas, nes turintiems teisę pasitenkinti savimi mes nereikalingi. Idealai apskritai tėra naudingi praktinėje veikloje. Sąžinės plotmėje jų nereikšmingumas tiesiai proporcingas jų tobulumui. Įpareigoja ne idealai, bet trūkumai, nes jie šaukiasi žmogaus jiems užpildyti. Apribotieji reikalingiausi meilės, silpnieji – ištikimybės. Mirtis Antanui Škėmai buvo reikšmingiausias išgyvenimas, nes ji pats didžiausias žmogaus trūkumas: ir todėl ji žmogų padaro kitų ištikimybės vertą.

Tie, kurie mums ištikimi, savo ištikimybe mums atsveria tą galutinį praradimą, kuriuo iš mūsų kada nors bus išplėšta mūsų pačių egzistencija. Todėl mums kitų ištikimybės reikia, kad ji mums atsvertų mūsų pačių galutinį defektą. Todėl mes savo ištikimybe įsipareigojame ne tobulybės iliuzijai, bet defektuotai realybei, kuriai mūsų reikia.

„Kai radau tave“, – rašo Liūne Sutema, –

*tu buvai apleistas žemės rėžis,
man pažadėtos žemės rėžis,
atskirtas nuo sodų ir vynuogynų
gilia nederliaus vaga...
(Nebėra.– P. 50)*

Galima matyti tikrovę su desperatišku blaivumu, jai įsipareigoti desperaciją praaugančia ištikimybe:

*Kai žiūriu į jo iškraipytas
gumbuotas šakas,
mėšlungiškai laikančias paukščių lizdus,
į juostančius jo lapus kai žiūriu,
žinau, kad savo medį myliu –*

[...]
*toki, koks jis yra,
ir dabar – (P. 49).*

Desperatiško realizmo ir ištikimybės susikryžiuojime abejotinų ir kintančių išgyvenimų chaosas kristalizuojasi asmeninio identiteto struktūron. Kad galėtumėm būti savim, reikia turėti, kam priklausyti.

*Aš turiu turėti tave,
[...]
kad nors būčiau tikra vynuogyno derlium,
kurį auginu išnuomotam lauke –
jo sultimis raminu savo troškulį
ir svaiginu save (P. 53).*

Kad galėtum būti savimi istorijoje, reikia, kad asmeniškiausius jausmus išreikštų istorinį tęstinumą turinčio kolektyvo kalba. Bet egzilai yra atplyšę nuo tokios, intymioju dialektu pavadintinos kalbos.

*Kiekvienas vaikas turi savo mėnulį,
dylantį, augantį tarp sapnų –
tik mano vaiko mėnuo
[...]
žėri, nuskendęs užkeiktu lobiu
senolių upės dugne...
(Bevardė šalis. – P, 38–39)*

Nužemintųjų generacija dar neturi savo vietos istorijoje. Ji turi susikurti priklausomybės istorijai sąmonę:

*Šauk.
Ir išvaduok pagonį protėvį
prie medžio kamienu prismeigtą
ietim, giliai tavyje (P. 51).*

O istorijai (nors ji pati savy ir beprasmė, nors ji ir traukia žmogų) priklausyti reikia. Esminis šaknų įleidimas kuriame nors pasaulyje – gebėjimo mylėti ir dirbti sąlyga¹. Gal todėl, kad įsišaknijimo istorijoje daugeliui išėivių trūksta, Algimantui Mackui ir pasipiršo „homoseksuališkų angelų“ ir „lesbijaniškų teresėlių“ – nepajėgiančių normaliai mylėti – įvaizdžiai savosios generacijos silpnųbei charakterizuoti.

¹ Williamas Buchananas (Vilijamas Buchananas) *The Boston Globe* 1965 m. liepos 25 d. aprašo savo apsilankymą vienoje dezorganizuotoje didmiesčio dalyje, kur bešakniškumas visuotinis. Vienas pažįstamas kriminalistas jam sako: „You know, Bill, I’ve known this street for 20 years and I know a lot of people out here. It’s a life without any real feeling. If you’re tonight, great, but tomorrow night if you are locked up or even dead, to hell with ya’ is the attitude“. (Žinote, Bilai, aš pažįstu šią gatvę apie 20 metų ir aš pažįstu daugybę joje gyvenančių žmonių. Tai gyvenimas be jokio realaus jausmo. Jei šiandien tau sekasi, puiku, o jei rytojais naktį tu kalėjime ar net miręs, bus pasakyta – velniai jo nematė!)

Galima gyventi be išganymo pažado, negalima – be įsitvirtinimo praeityje ir dabarties uždavinių sąmonės. Visi, kuriems dabartis leidžia apsispręsti, patys iškelia savo uždavinius. Bet nužemintiesiems tenka patiems ir savo istoriją surasti. Užuoat atėję iš istorijos, nešini neišsemiamu tradicijų turtu, jie turi, iš savo tuštybės išleisdami šaknis, istorijon jaugti. Jų istorija – Afrika. Mitas, kurio reikšmingumą dar reikia atskleisti. Problema, su kuria besigrumdamas žmogus išbanda, ką jis pats reiškia.

Bet čia ir prasideda žmogaus santykio su istorija dviprasmiškumas. Istorinis įsišaknijimas reikalingas žmogaus substancijai – jo meilės ir kūrybos pajėgumui – maitinti. Bet tiek meilė, tiek kūryba yra intymumas dabarčiai. O užsidarymas istorijoje paralyžiuoja dabarties pajutimą. Tai, kas yra žmogaus psichologinės stiprybės šaltinis, gali tapti jo socialinės akcijos pasmerkimu.

Šis pavojus ypač gresia išėivijoje. „Nusivylusios moterys“ (kad ir kurios lyties išorinėmis žymėmis jos būtų apdovanotos) juk neabejotinai savo kilmės pasaulyje įsišaknijusios. Tačiau jos, kaip Jurgis Blekaitis sykį pažymėjo, save identifikuoja su visais, kurie persisunkę neapykanta¹. Galbūt „nusivylusios moterys“ nebepajėgia mylėti todėl, kad bando mylėti, kas turėtų būti (ar buvo), ir nejučiomis, prieš savo valią, išduoda, kas yra².

(Išėivų egzistencija – ilgesio diagramos. Istorijoje užsidariusių meilė – žabangos gyviesiems.)

Liūnės Sutemos meilė priklauso tam, kas yra, o ne kas turėtų būti. Todėl ji supranta ištikimybės reikšmę. Ištikimybė – svarbiausia sąvoka jos neištartų žodžių žodyne.

Bet kaip tik ištikimybės svarba verčia pajusti žmoguje – ir artimuosiuose, ir savyje – glūdinčią jos priešingybę, išdavimo galimybę:

Argi begalima rašyti krauju,
kai auga kiekviename Drebulė,
išdavusi Žilviną –
ir jo nebėra (P. 17).

Žilvinas – simbolis to, ką žmogus prisiekė nešioti sąmoningumo gelmėse. Ištikimybės objekto išdavimas dvilypis: jo ištuštinimas kasdieniško žodžiavimo sraute, jo įpareigojančios reikšmės nutilimas.

Žilvino išdavimas, kuris „auga kiekviename iš mūsų“, yra bendruomenės identitetą definuojančių bendrųjų įsipareigojimų išsekimas. Bendruomenė leidžia savo „atsineštiniam sapnui“ ištirpti kasdieniškoje tuštumoje ir paniekoje sau, prarasti savo substanciją, tepaliekant žodžio šešėliu.

Dyla nebeišsaugomai

¹ Kas liepė anonimiškiems čekagiškiams naktimis skambinti Jono Šoliūno tėvams, atsilyginant už jo dalyvavimą civilinių teisių žygyje Alabamoje? Kuris antropoidinis instinktas vertė laikraštyje stebėtis, kaip jis galėjo savo akyse pajusti užuojautos skriaudžiamam žmogui ašaras, nenutaręs pirma atverti už lietuvį, o tik paskui, jei atliks, už šalia jo demonstracijoje žygiuojantį negriuką?

² Apysakoje „Es lebe die Freiheit“, išspausdintoje jo rinkinyje *Eine Seele aus Holz* (1964), absurdo krypties austrų rašytojas Jakov Lind vaizduoja Leonardo Baltazaro šeimą, lietuvius pabėgėlius Švedijoje. Jie pasakoja, kad rusai deportavę 44 ir nušovę 2 jų gimines, – o patys pragyvena, maitindamiesi savo vaikais išmirkytais acto ir aliejaus mišinyje. Be to, simbolizuodami dalijimasi tėvynėje pasilikusiųjų kančiomis, jie laiko lubose pasikabinę pūvantį arklio lavoną. Baltazaras Lietuvoje buvo arklių pirklys, ir, matyt, Pageidauja prie savęs turėti, nors ir nebegyvus, savo prisiminimus. Kita vertus: „Mūsų žmonės turi daugiau iškęsti po rusišku batu, tenai dangun dvokia korupcija ir vergija – arklio lavonas namuose yra mažiausia, ką mūsų šalis dar gali tėvynės labai padaryti“ (P. 127).

*nuo kiekvienos pilnaties
atsineštiniai sapnai –
jų buvo per daug greitam ir giedriam pabudimui
ir per mažai, kad mus išlaikytų kartu.
Naktys auga ir plečiasi,
atsineštiniai sapnai
dar žėri jose, lyg sauja
baltų akmenėlių,
prie pirmosios upės rinktų...
Dyla nebeišsaugomai
nuo kiekvienos pilnaties
atsineštiniai, bendri sapnai –
[...]
skaudžiai skyla trupėdama
atlauža nuo uolos – (P. 24–25).*

Bendrasis sapnas išduodamas savaime, užsimiršimu, jei nėra, kas jį atgaivina. Bendrajam sapnui atgaivinti reikia pastangos, savyje jungiančios dinamišką ieškojimo impulsą ir stabilizuojančią meilės galią. Pavadinkime šitokią pastangą poetine – ypatinga, nužemintosios generacijos žmonėms būdinga prasme. Prieš triuškinančią istorijos galią, prieš savyje pajustą užšalimo pagundą tegalima kovoti poetine pastanga. Tik jinai pajėgia priminti pamirštąją ištikimybės problemą: kaip sukaupti savo gyvenimą gelminiems įsipareigojimams ir nuolat, nukrečiant nuo jų dulkes, išgyventi tą reikšmę, kurią jie turėjo pirmojo apsisprendimo akimirka, kada žmogus dar pajėgė būti nekaltas.

*visus išskalautus daiktus,
išnešiotus savyje –
matuoju topolių šešėliais
pavakary,
kad jie atrodytų man vienkartiniai dideli,
kad nebūčiau tokia skurdi (P. 26).*

Ištikimybei atgaivinti būtina savimi, savo darbu savo ištikimybės objektus, savo apsisprendimo vaisius maitinti:

*Noriu būt tau lietum ir sniegu,
kad pajėgtum gyvent dar metus
savyje, kaip žiemkentis rugys –
noriu saujom žarstyt tavo derlių
ir parodyti, koks tu būti gali –
(Nebėra. – P. 51)*

Bet gaivinantią impulsą tegali duoti tie, kurių santykio su tikrove neiškreipia žmogiškoji korupcija, genties provincializmas, doktrinos plakatas, – ir kurie todėl gali nemeluodami kalbėti nekaltiesiems:

Ir kai niekas nebeskyrė pirklio nuo žvejų,

[...]

*ji radau besėjant kukurūzo grūdą
paežerio smėly, tarp šiurkščių žolių –
ir tada, kai sraigių kiautus čiulpiantiems*

vaikams

*jis iš paskutinės duonos riekės
jiems nulipdė paukštį, pravertu snapu,
jį atpažinau – (P. 16–17).*

Bendruomenės santykis su savo gelbstinčiais žmonėmis, „nepakartojamojo liudininkais“ (*Metmenys*. – Nr. 4. – P. 16), yra, žinoma toks, kokio degeneruotoje bendruomenėje ir tegalima laukti. Bendruomenė nebepajėgia atvirai ir tiesiai pažvelgti dogma nepašventintu, nekaltu žvilgsniu. Todėl ji išduoda žmogų savo nejautrumu tiems gyvybiniais impulsams, kurių nėra palietusi jos pačios korupcija:

*leškau savo brolio Judo,
kuris išdavė mane,
negalėdamas ilgiau tikėt ir džiaugtis,
mūsų vaikiška daina –*

[...]

*leškau savo brolio Judo,
kad ir vėl išduotų jis mane (P. 23).*

Taip nužemintosios generacijos žmogui atsiveria galutinė laisvės dimensija. Jis supranta, kad vienintelė prasminga yra ekskomunikuotųjų komunikacija. Tik jie galutinai išsivilkę iš apsauginių šarvų. Visi, kurie šarvų atsisako, sulaukia ekskomunikos. Viena iš nužeminimo krypčių: būti savųjų ekskomunikuotiesiems. Bet žmogus savo tikrumą gali išbandyti ir tada, kai jis ištikimai dirba tiems, kurie yra jo atsisakę. Dar gilesnis jo solidarumas priklauso visų doktrinų ekskomunikuotiesiems: nepasidavusiems ir neišdavusiems.

Apleistojo kūrėjo nebeklaidina provincializmas, kuriuo už nosies vedžiojasi išrinktieji ir dievų patikėtiniai. Apleistajam kuriančios sąžinės žmogui lieka tik tai, kas galiausiai pasirodo tikra:

*Dabar ir vėl galiu abejoti –
sunkius, nereikalingus daiktus,
išnešiotus savy,
išskalavo pasąmonė
į saulėtą vasaros dieną –,
kaip ežeras išskalauja
negyvas žuvis, žoles, šaknis
ir kartais kūną žmogaus.
Dabar viską turiu prieš save –
(viską, kuomi buvau tikra),
ir galiu abejoti,
(*Bevardė šalis*. – P. 14)*

Abejojimas iš sąžiningai gyvenančiųjų *išreikalauja* jų gelminę potenciją. Abejojantis žmogus turi sukaupti savo moralės, intelekto ir vaizduotės jėgas, lyg jos būtų paskutinės žarijos prieš visiems laužams užgęstant. Jis turi susikurti „pajėgumą gyventi“ – arba jis iš viso negali gyventi. Kūryba jam – ne kilnus į dievus panašiujų žaidimas, bet menko žmogaus, kuriam viskas skauda, egzistencinė būtinybė. Arba, iš paskutiniųjų įtempės jėgas, rizikuodamas viskuo, ką turi ir ko dar nesi turėjęs, sulipdysi įtikinamą savosios egzistencijos pateisinimą, – arba liksi tuščias išnuomotame bute, murmeldamas žodžius, kurie tik kitiems ir kadaise buvo ką nors reiškę.

Todėl ir turėjo Algimantas Mackus prisipažinti, kad „abejonė yra pagrindinė, laisvės principu išnokusi, kūrybinė sąlyga... Kai nelieka jokio tikrumo, kai abejoju ir visais paprasčiausiais dalykais, net kasdieniniais gamtos reiškiniiais, – tik tuomet ryžtuosi kūrybiniam procesui“ (*Metmenys* – Nr. 9 – P. 10).

Abejojimas – nužemintųjų generacijos lietuviškųjų pastangų pradžia. Bendruomenės identiteto išstipimas reikalauja individualiai išbandyti savo ištikimybę.

O ištikimybės tikslas – padėti kitiems gyventi:

*Aš nešu. Aš turiu nunešt
ant smilgų kvepiančias žemuoges
savo vaikui –,
kad jis nepradėtų ilgėtis
nepažįstamo krašto miškų –.
(Nebėra. – P. 35)*

II

Abejojimo momentas gyvenimo akivaizdoje ir desperacijos momentas mirties akivaizdoje yra tie ribiniai išgyvenimai, kuriuose įvyksta nuo žmogiškųjų korupcijų gelbstintieji apsisprendimai. Šitokių apsisprendimų turinys – visa, kas šiandien kitiems pasakytina. Bet Algimantui Mackui buvo reikšminga, kas išlieka mirties akivaizdoje (skausmas su žmogumi ir už žmogų), o Liūnei Sutemai reikšminga, kas nugalė gyvenimo prastumą (esminės priklausomybės žmonių bendruomenei pajutimas).

Nužemintųjų patriotizmas – jų visuotinio humanizmo raiška:

*Nebėra nieko svetimo –,
ir niekad dar nebuvo manyje
tokia gaji, tokia saugi gimtoji žemė (P. 30).*

9. TIKRUMO KLAUSIMAS

Apie liūdną daiktų vardų ir jų tikrumo praradimą pirmoji prabilo Liūnė Sutama. Ji kalba apie „žmones, kurių nėra“, ji kaltina „žemę, kam ji tokia silpna“; jos „miestelyje gatvės neturi vardų“; savo

ežero vardą „seniai užmiršusi“, ji yra sudeginusi „žemėlapij į nežinomą šalį“ ir vejasi „lyg laukinis vijoklis žeme be jokios atramos“ (*Nebėra nieko svetimo.* – P. 42, 43, 36, 24, 55, 53).

*Aš einu ir einu,
lyg per liūną* (P. 35).

Jei iškirsčiau krūmus kelyje „į tavo namus“:

*tuomet gal ir aš turėčiau aną
palaimintą tikrumą,
žodžių, kuriuos kalbu,
tikrumą spalvų, seniai nematytų,
vardų, tik pusiau paliestiem daiktam,
ir tikrumą, tvinksintį gyslose
niekados negirdėtų liaudies dainų* (P. 52).

Egzilio likimas: pradeda nebeapčiuopti savo prisiminimų ir nebesuprasti, ką jie reiškia.

*Taip žydėjo linai.
Dabar matau,
negaliu prisimint, kaip žydėjo,
ir kodėl, kodėl linai...
(Bevardė šalis. – P. 22)*

Dešimtmečiais augintas ilgesys staiga pasirodo netekęs savo konkretumo, jo tikslai nebesiekiami.

*Dabar žinau,
niekados nejutau drobės šiurkštaus vėsimo,
tik kalbėjau apie jį,
tik ilgėjaus jo –
[...]
Dabar žinau,
...aš niekados neauginsiu linų* (P. 26).

Žmogus kartais nebeįjunta savo identiteto esmės:

*nekantrus troškulys
išdžiovino mano burnoj žodžius
– aš esu–
[...]
paklaustas atsakyt negalėčiau,
kas esu –*

(Liejyklos darbininko savaitė / red. K- Barėnas // *Pirmoji pradalgė.* – 1964 – P. 330–331)

Lietaus debesų lieka veidas be bruožų.

(Bevardė šalis. – P. 13)

Todėl Liūnė Sutema (niekad nieieškojusi Dievo) ieško daiktų ir žmonių tikrumo branduolio, atpažinimo momento, kuriame išryškėtų ir jos pačios esmė:

Ieškau metalo grynumo.

Nebetikiu į jo patvarumą...

(Liejyklos darbininko savaitė. – P. 331)

nebereikia nei duonos, nei vaisių,

tik upokšnio, kad matyčiau save,

tik upokšnio, kad atpažinčiau tave –

(Bevardė šalis. – P. 50)

Save ji pajunta savo pažeidžiamume. Kad pajustų save, ji turi egzistuoti šalia apsauginių šarvų.

Noriu būti gyventoja

Niekeno žemės,

noriu būt išjuokta

Jūsų ir Anų,

kad gyvenu be vėliavų,

be valstybės ženklų.

Diagnostine savo identiteto įtampa ji pajunta begalinį atstumą nuo jai artimiausių šiandieninės istorijos. Tačiau šį atstumą gal įmanoma įveikti sąžiningai priimant savin visa tai: kraują, kerštą, baimę ir darbą, – kas toje istorijoje per dvidešimtmetį susikaupė.

Partizanas ir Banditas

skiria mus iškasta praraja –

[...]

ir palaidojau juos abu,

Niekeno žemėj, po kadugiu,

lyg dvynius –

* * *

Duginė išėivijos patologija – jos galia atimti tikrovės pajutimą.

Mano atsineštiniai žodžiai

nebeturi daiktų,

mano atsineštiniai daiktai

nebeturi vardų.

Ir todėl:

Poezija egzilyje – ne žodis nuotaikai, bet tikrovės definicijų išbandymas, jas daužant į savo egzistencijos struktūrą.

Metas sudeginti žodžius,

kuriems daiktų nebėra –

[...]

Metas susideginti ir išlikti.

(Metmenys. – Nr. 13. – P. 23–26)

10. NENUSIŽEMINUSIEJI, MUMS PALIEKANTIEJI

I

Algimantas Mackus, Liūnė Sutema, mažiau Jonas Mekas kalbėjo ketvirtojo dešimtmečio generacijai. Jų galutiniai rūpesčiai nebuvo savi visai šiai kartai, bet jie išreiškė tos generacijos savitumą: jos sąmoningųjų narių pasaulėjautą ir jų moralinį jautrumą, susiformavusį veikiant egzilio patirčiai. Ir generacija savo dvasinį ryšį su šiais rašytojais – ir dar su jiems giminišku vyresniu Antanu Škėma – yra patvirtinusi gelminiu imlumu jų kūrybai.

Bendrasis šios intelektualinės generacijos egzistencijos pateisinimas, jos galutinis rūpestis yra visų skausmo pavidalų įreikšminimas. Skausmas visus suartina, nes jis visiems suprantamas. Jis padaro žmogų neužmirštamą, nes neleidžia ramiai nusikreipti nuo jo, Antano Škėmos žodžiu, „reikšmingiausios tikrovės“. Jis įpareigoja liudyti ir kovoti.

Dvidešimtojo amžiaus sąmonei būdinga egzistencijos pagrindų samprata: skauda, taigi esu. Kitų likimas man skauda, taigi esu ir jiems. Tam, kuris pasiekė šios įžvalgos, jau nebėra privalu abejoti savo paties egzistencijos tikrumu.

II

Minėdamas Antano Škėmos, rašytojo ir aktorius, sukaktį trisdešimt keturios valandos prieš Škėmai žūstant automobilio katastrofoje, Algimantas Mackus definavo egzilų situaciją:

Aš nežinau, ar mes kur nors nuvažiuosim... Galbūt į tą patį Vilnių, į gimtąją plotą mes nebesuspėsime sugrįžti, nes iki vakaro anksčiau ar vėliau privažiuojama.

Pagalčiau gal tai nėra svarbu. Bet svarbu, jog kada nors – o tuo aš neatšaukiamai tikiu – pakils toji raudono aksomo uždanga Antano Škėmos veikalui. Vaisius bus sugrįžęs į savo miestą (Metmenys. – Nr. 9. – P. 15).

Egzilo (visiškai sąmoningo žmogaus) drama gali baigtis sugrįžimu. Bet sugrįš tik tai, kas bus egzilyje (istorijoje) sukurta. Egzilai patys į savo vaikystės namus, į prarastąjį rojų nebesugrįžta.

*Jeigu kas laukia mūsų –
nesulauks.
(Bevardė šalis. – P. 45)*

O jei žvangėdama iš užkulisių išslysta *deus ex machina* ir egzilai palankios režisūros sugražinami savo kraštan, jo tikrovė jau nebėra jų.

*Mano motina liko čia.
Bet aš jos atpažint negaliu.
(Nebėra. – P. 38)*

Egzilai tesugrįžta (išlieka) tuo, ką jie yra sukūrę. Todėl kūryba tampa egzistenciniu reikalavimu, – rimtesniu, negu ji gali būti bet kam, namų ir šaknų nepraradusiam (arba savo praradimo dimensijų dar neįsisąmoninusiam).

*Šauk.
Ir paleisk savo ilgesį
skridimui, lyg seną vanagą,
uždarytą giliai tavyje –
tesudrasko ir maitina save.
(Bevardė šalis. – P. 52)*

III

Pagrindinė egzilų realybė – beviltiškumas. Bet jis – ir jų stiprybes šaltinis. Egzilai yra visi tie, kurie savęs nebeapgaudinėja. Jų kova nesibaigia kaip tik tada, kai ji nesiremia galinčia sudužti jų pačių sugrįžimo jų asmeninio išganymo viltimi. Egzilų (žmogaus egzistencijos tikrovę įsisąmoninusiųjų) kova beviltiška ir todėl amžina.

Tikėjimai ateina ir praeina, uždegdami laužus netikintiesiems, eretikams, sau. Beviltiškumas pabudina sąžinę, nes nepalieka, kur pabėgti, ir nesibaigia, kaip žmogaus sąmoningumas. Daug skambančių dievų, bet tik viena beviltiškumo tyla. Ir vienas į beviltiškumą atsakymas: nuolatinė kūrybinio pajėgumo ir moralinio impulso įtampa, kad mūsų gyvenimo būdas savo tiesa ir skaudumu nenustotų angažuoti žmogiškojo solidarumo raumenų.

Bet egzistencinio beiliuziškumo stimuliacija jaučiama tik žmogiškosios šilumos, kurios dalijimosi tęstinumu galima pasitikėti, kontekste.

IV

Sentencijos, grįžtant iš susitikimo su savo generacijos žmonėmis, kalbėjus apie nužemintųjų patriotizmą:

*Žmogus ima pajėgumą gyventi iš savo darbo ir savo draugų, savo ištikimybės ir savo ironijos.
Jo tikėjimas yra tai, kuo jis skaudžiausiai abejoja.*

Jo tiesa yra melas, nes kiekvienu apibrėžimu tegalima aprėpti dalį tiesos, ir tuo, ko nepajėgiama pasakyti, sakomoji tiesa tampa apgaule.

Todėl nusikaltimas – apaštalauti ir dorybė – klausti.

Šiandien žmonės ateina klausdami, ir jų susitikimuose gimsta gyvenimo būdo užuominos. Jie klausia ne todėl, kad sulauktų atsakymų, bet kad patirtų, kas tikra žmoguje, su kuriuo jie susitinka. Jų rankose daugiau filosofijos negu jų sąvokose.

Jie žino, kad tik tam, kas tikra, galima būti ištikimam. Todėl jiems reikia surasti, kas tikra, nes jie pajėgia gyventi tik pajutę savo ištikimybės šaknijimąsi tuštybėje, kuria jie yra patys sau, kol palieka (kokiais buvo gimę) vieni.

Bet tik savo abejones pakeitę savo pačių neabejotinumu, mes (lėtu, mūsų kartai būdingu brendimo tempu) tampame apčiuopiama tikrove kitiems.

Amžinybės išbluko. Akimirkomis išliekame gyvi.

Reikšmingais susitikimais su žmogumi.

Kai desperacijoje, jog pats egzistuoja, atrandi džiaugsmą, kad egzistuoja (ar egzistavo) kitas. Savimi sužeidęs ir likęs neužmirštamasis.

Kad turėtume kuo pripildyti savo nemigą.

V

Generacija save pajunta keldama sau būdingus klausimus. Generacija apibrėžia, nusistatydamą savitą moralinę laikyseną, specifikuodama savo įtampas, organizuodama savo jausmų sąmokslą.

Nužemintųjų generacija nėra nusižeminusi: nei pasidavimu savo likimui, nei kitų likimo skausmingumo užmarštim. Nužemintųjų karta nėra priėmusi savo patirtuosius nužeminimus kaip reikalavimą nutilti šalčio istorijos ir amžinybės sankryžoje.

VI

Po nužemintųjų ateinantiesiems palieka egzilyje subrendusio poeto įsipareigojimas:

*uždegti laužą į šiaurės pusę,
kad ledas ištirptų,
kad pelėsių žaliuojantis kvapas
prisikėlimo dienai išliktų
liaudiškuos senolių kapuos.
(Generacija. – P. 35)*

* * *

Trumpi šio paskaitų rinkinio apmatai, pavadinti „Nužemintųjų generacijos“ vardu, buvo paskelbti: *Mūsų žingsniai*. – Nr. 9 (124); *Naujienos*. – 1961. – Kovo 4.

„Pirmoji vizija“ „Draugystės Algimanto Mackaus poezijoje“ pavadinimu anksčiau išspausdinta: *Mūsų žingsniai*. – Nr. 21 (136); *Naujienos*. – 1961. – Birž. 10.

„Vidiniai dialogai“ – „Žmogiškosios dinamikos pirmojoje Algimanto Mackaus poezijos knygoje“ vardu: *Mūsų žingsniai*. – Nr. 8 (188); *Naujienos*. – 1963. – Rugp. 17.

Esu dėkingas Kostui Ostrauskui už rankraščio peržiūrėjimą ir geidautą negailestingą kritiką, – nors ne visais atvejais galėjau ja pasinaudoti.

1961–1966

Vytautas Kavolis, „Nužemintųjų generacija“, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 63–120.